

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	էջ
Հ. Յովհաննէս Թորոսեան. - Ասորի եկեղեցին Սասանեան պետութեան ներքեւ	257
Հ. Վարդան Հացունի. - Մովսէս Կաղանկատուացին կ'աղբէր է դարուն Գ. Արքեպս. Արալանեան. - Պատմ- ոսկներ լուսածիր շարաթացեալ վան- քերէն	268 277
Գ Ր Ա Կ Ա Ն	
Ալիշան. - Անցեալը-Ապագան (թղ. աշխ. Հ. Ե. Փ.)	292
Ալիշան. - Ս. Հովսէփի (թղ. աշխ. Հ. Վ. Յ.)	294
Արսէն Երկաթ. - Կարօտ	293
Հրաչ Քաջարեան. - Ս. Փրանկիսկոս Աստիղացի (Կենսագր.)	294
Ս. Փրանկիսկոս. - Տաղ արարածոց (թղ. Հ. Ք.)	297
Յովսէփ Աշրափեան. - Բերանդեւոյ	298
ՕՐՈՒԱՆ ԳՐԲԵՐ - ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ	
Հ. Եսայի Գոուգեան. - «Արծիւր իր բոյնին մէջ» (գրեց Ա. Թէրզիպաշեան)	311
Յ. Քիւրտեան. - «Սիմէոն դպրի լե- հացոյ Ուղեգրութիւն, Տարեգրու- թիւն եւ Յիշատակարանը» (ուսումն. Հ. Ն. Ակինեան)	313
ՆՇԽԱՐՆԵՐ ՄԵՐ ԱՆՄԱՀՆԵՐԷՆ	
Դանիէլ Վարուժան առ Պրն. Գ.	291
ԻՆՔՆԱԿԵՆՍՍԳՐՈՒԹԻՒՆ	
Սմբատ Բիրատ. - Լեոնականի մը յուշատետրը-Ժամանակակից անցքեր - Հրաժեշտ Հայրենիքէս	306
ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ	
Արամ Թորոսեան. - Արուեստին պաշտօնը «Առաջնորդ Գեղեցկագի- տութեան» գրքէն. թղ. Հ. Փ. Ե.	280
Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն	
Հ. Մ. Յ. - Մըջիւններու հետ-Սար- դերու եղանակային զաղթը թռիչքով Աղլանտեան ովկիանոսին վրայէն	316

ACADEMIE ARMENIENNE-PHILOLOGIE	p.
P. J. Thorossian. — L'Eglise sy-rienne sous les Sassanides	257
P. V. Hatsouni. — Moïse de Ga-ghangadoug vivait au VII siècle	268
Mgr. K. Arslanian. — Mémoires des anciens Couvents Arméniens	277
LITTÉRATURE	
P. L. Alichan. — Le Passé-L'Ave-nir (trad. en arm. moderne par P. E. P.)	292
P. L. Alichan. — A Sainte Hrip-simé (trad. en arm. moderne par P. V. H.)	294
Arsène Yergath. — Nostalgie	293
H. Katcharentz. — St. François d'Assise	294
St. François. — Cantique des créatures	297
J. Achrafian. — Pirandello	298
LES LIVRES DU JOUR-RECENSIONS	
P. Isaïe Krouzian. — « L'Aigle dans son nid » (par A. Terziba-chian)	311
H. Kurdian. — « Voyage, Anna-les et Mémoires de Siméon de Pologne » (étude du P. N. Akinian)	313
DES BRIBES DE NOS IMMORTELS	
Daniel Varoujan à M. K. (lettre)	291
AUTOBIOGRAPHIE	
Sempat-Burat. — Les mémoires d'un montagnard	306
BEAUX ARTS	
Aram Torossian. — La fonction de l'art (trad. par P. Ph. Y.)	280
SCIENCE	
P. M. H. — Avec les Fourmis- L'émigration des Araignées en vol sur l'Océan Atlantique	316

Բ Ա Ջ Մ Ա Վ Ե Պ

Հ Ա Ն Դ Ի Ս Ա Ր Ա Ն

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԳԵՏԱԿԱՆ - ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ - ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ ԹԻԻ 10-12

ՀԱՏ. Դ.Ջ. ՈՅՁԵ-ՈՅՁԸ

ՎԵՆԵՏԻԿ Ս. ՂԱՋԱՐ

ԱՍՈՐԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

ՍԱՍԱՆԵԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐՔԵԻ

Նախ քան Սասանեան պետութիւնը չի յիշատակուիր Պարսկաստանի մէջ ո՛ր է է կազմակերպուած քրիստոնեայ հասարա- կութիւն մը: Հազիւ 250-300 թուականնե- լուն է՝ որ կը սկսի հոն մուտ գտնել քրիս- տոնէութիւնը, և այն ալ, - ըստ Սողոմոն- նոսի պատմածին՝ որ լաւ տեղեակ էր ա- րեւելեան իրաց - եղած է զլիաւորապէս՝ Եդեսացոց և մասամբ Հայերուն ձեռ- քով: Վերջինս՝ բնականաբար տարա- կուսական է և վիճելի, քանի որ հազիւ 298-300ին միջոցները մտած ու հաստա- տուած է քրիստոնէութիւնը Հայաստանի մէջ: Ասորի աւանդութեանց համաձայն, 310 թուականին կը յիշուին արդէն բազ- մաթիւ քրիստոնեայ հաստատութիւններ զանազան տեղեր, մանաւանդ Սեւեկիա՝

քաղաքին մէջ և շուրջերը, որուն եպիս- կոպոսն էր այն ժամանակ Պապա բար - Ազգայի՝, որ իբր Միջագետքի ու Եփրա- տեան Ասորիքի ընդհանուր փոխանորդ՝ Սասանեան պետութեան մէջ, գաղափարն ունեցաւ, Պարսկաստանի բոլոր քրիստո- նեայ հասարակութիւնները միացնելու Սեւեկիոյ աթոռին հետ, որիչ և ինքնա- գլուխ եկեղեցի մը կազմելու համար: Սոյն գաղափարը բնականաբար շատ գոյաւորու- թեանց բախեցաւ սկիզբը, մանաւանդ խոմք մը եպիսկոպոսներէ, և այնպիսի ծանր ամբաստանութիւններ եղան իր մա- սին, որ հարկ տեսնուեցաւ ժողով մը գու- մարել, ուր երբ Պապա եպիսկոպոսը զայ- րացած՝ իր անմեղութիւնը պաշտպանելու համար՝ ձեռք առաւ Աւետարանը, յան-

1. Hist. eccl. II. 8. Migne, Patr. Graeca t. LXVII.

2. Սոյն անունը Սղակ ի փոխուած է Ս. Շմաւոն եպիսկոպոսին վկայարանութեան մէջ. «Սոփերց Հայ- կականք». Ի. էջ 16. Վենետիկ. 1854.

3. Սա կը համարուի աշակերտած նշանաւոր Mari եպիսկոպոսին և անոր յաջորդած Սեւեկիոյ աթոռին վրայ. I. Labourt. «Le Christianisme dans l'Em- pire perse sous la dynastie Sassanide». p. 13. Paris. 1904.

կարծ սաստիկ կաթուած մ'ունեցաւ, զոր
աստուածային պատուհաս մը նկատելով
ժողովականք, հրաժարեցուցին զինքը
պաշտօնէն, և իրեն տեղ Սեւեկիոյ եպիս-
կոպոսապետ ձեռնադրեցին Սիմէոն կամ
Շմաւոն բար - Զարբայէ¹: Այդ թուա-
կանէն արդէն (իր 310-320 տարիներուն)
Ասորի եկեղեցին երկու մեծ հաստուածնե-
րու բաժնուեցաւ, Արեւելեան ու Արեւմ-
տեան: Արեւելեանը՝ Սասանեան պետու-
թեան ներքեւ, որուն հոգեւոր պետը կը
նստէր Սեւեկիա, պարսիկ տէրութեան
արքայանիստ Տիգրոն² քաղաքին զիմաց,
Տիգրիս գետով բաժնուած. իսկ Արեւմ-
տեանը՝ Հոռովմէական - Բիւզանդական
կայսրութեան սահմաններուն մէջ, որուն
հոգեւոր պետը կը նստէր Անտիօք քաղաքը:
Եւ հոս պիտի խօսիմ յատկապէս Արեւ-
ելեան կամ Պարսիկ - Ասորի եկեղեցւոյ
մասին, որ Դ դարու կիսէն մինչեւ Ե դա-
րուն կէսը (340-440 թուականներուն),
տարբեր պայմաններու մէջ՝ գրեթէ նոյն
վիճակին ենթարկուած էր՝ ինչ որ Հայկա-
կան եկեղեցին: «Տարբեր պայմաններու
մէջ» ըսի, որովհետեւ հայ ազգը այդ
շրջանին կորուսած էր տակաւին իր քա-
ղաքական իշխանութիւնը, կը վայելէր քիչ
թէ շատ իր ազատութիւնը, և իբր քրիս-
տոնեայ պետութիւն՝ դաշնակից համար-
ուած Հոռովմէական բիւզանդական կայ-
սրութեան՝ չափով մը յարգուած ու զերծ
էր պարսիկ արքային բռնապետութենէն:
Մինչ անդին, Սասանեան իշխանութեան
ներքեւ գտնուող Ասորի եկեղեցին և անոր
պետերը, զիրիկ ո՛ր և է քաղաքական իշխա-
նութենէ, չափազանցօրէն ընկճուած պար-
սիկ լուծին տակ, մանաւանդ Շապուհ Բ. ի
պէս վայրագ, արիւնարբու և քրիստո-
նեայ կրօնքին երդուեալ³ թշնամի թա-
ղաւորի մը երկար գահակալութեան ատեն
(310-379), կը տառապէին ու կը տանջուէ-
ին: Այդ շրջանին է՝ որ Արեւելեան ասորի
եկեղեցին տասնեակ մը բիւրաւոր նահա-
տակներ ունեցաւ, ինչպէս են «Արեւելեան
վիպիք», որոնց զիւցապնօրէն կրած չար-

չարանքներուն և մարտիրոսութեան դու-
տրը և սրտամօլիկ պատմութիւնը, - ան-
տարակոյս Մարութայէն գրուած, - հրա-
տարակուած է մեր «Մոփերք Հայկա-
կանք» ի չարքին մէջ: Նոյնպէս այդ շըր-
ջանին է՝ որ նահատակուեցաւ Ակեփսի-
մաս եպիսկոպոսը, Մարաց կողմերը տար-
ուելով՝ ուր բերդի մը մէջ իբր պատանդ
պահուած էր մեր Արշակ Բ թագաւորին
դուստրը, որ զաղտնի վերցնել տուաւ
սրբոյն մարմինը ու քրիստոնէից յան-
ձնեց⁴: Նոյն առթիւ է՝ որ նահատակուե-
ցան նաեւ Յովսէփ քահանան ու Այիթալահ
սարկաւազը, ինչպէս նաեւ Մելէս հրաչա-
գործ եպիսկոպոսը, և անոր հետ Երորա
քահանան և Շինա սարկաւազը և ուրիշ-
ներ: Դարձեալ Շապուհ արքային ժամա-
նակ է (341-346 տարիներուն), որ դառն
տանջանքներով նահատակուեցան Սեւե-
կիոյ երեք եպիսկոպոսապետները, իրենց
հարիւրաւոր քահանաներով, սարկաւազ-
ներով և ժողովրդով, այն է Ս. Շմաւոն
Բարդարբայէ⁵, Շահգոստ և Բարբաշե-

1. I. Labourt. անդ. էջ 22-23.
2. Տիգրոն, որ է Կոնստիտն կոչուածը, Պարթեւ կամ
Արշակունի թագաւորներուն մայրաքաղաքն էր, զոր Սա-
սանեան պետութեան հիմնադիր Արտաշէր արքայն միա-
ցնելով հանդիպակաց Սեւեկիա քաղաքին հետ, իրեն ար-
քայանիստ քաղաք ըրաւ: Նեօլոգիքէ. «Պատմութիւն
Սասանեան տէրութեան». էջ 9. Վաղարշապատ (Էջ-
միածին). 1896.
3. Ինչպէս կը կարդանք Փ. Բիւզանդի մէջ. «Եւ-
կրդոն Շապուհ արքայ յարեգակն և ի ջուր և ի կրակ,
եթէ ո՛չ միում մարդոյ, որ յայդ օրէնս քրիստոնէու-
թեան է, ոչ տամ ապրել. - Պատմ. Հայոց. Դ դար. ԺԶ.
էջ 126. Վենետիկ. 1832.
4. Սոյն տեղեկութիւնը ունինք Ակեփսիմեայ վիպա-
բանութենէն հետեւեալ տողերուն մէջ. «Եւ յետ երեց
աւուրց (նահատակութեան) զողացան զպատուական նըշ-
խարս նորա զաղտարար, հրամանաւ թագաւորազին
զստեր թագաւորին՝ որ էր յազգէն Հայոց» - Վիպաբա-
նոյրէնք Սրբոց. Ա. էջ 101-102. Վենետիկ. 1874. -
«Պատմ. Հայոց». Հ. Սահակ Տ. Մովս. էջ 243. Վե-
նետիկ. 1914.
5. Սրբոյս վիպաբանութեան մէջ՝ իր «Բարդարբայէ»
մականունը թարգմանուած է «որդի նարոտաներկաց»,
որ առիթ կու տայ հեղինակին (Մարութայի) զեղեցիկ
և արամիտ խորհրդածութիւններ ընելու:

մին: Անկէ իբր քսան տարի վերջը, մեր
Արշակ Բ թագաւորը Տիգրոն կանչուելով
Շապուհ արքայէն, ստիպուեցաւ երդում
տալու Աւետարանին վրայ՝ քրիստոնէից
գլխաւոր Մարի երիցուն ձեռքով, որ միշտ
հաւատարիմ մնաց պարսիկ պետութեան.
բայց վերջը երբ Հայաստան փախաւ և
Պարսից հետ թշնամացաւ, այն ատեն Շա-
պուհ իր բոլոր վրէժը Մարի աւագերիցուն
և քրիստոնէից վրայ թափեց, ինչպէս կը
պատմէ Փ. Բիւզանդ. «տանէին զգլխա-
ւոր զՄարի երէց և զայլ երիցունսն և
զսարկաւազունսն, աւելի քան զեօթանա-
սուն այր, ի մի դուր զամենեսեան զնոսա
փողոտէին»:

Այդ վայրագ և բարբարոս հալածանքին
և սպանութեանց շրջանին, 346-383ին,
Սեւեկիոյ եպիսկոպոսական աթոռը դա-
տարիկ մնաց, ո՛չ ոք սիրտ ընելով նստիլ
այն աթոռին վրայ, որ համակ արեամբ
ներկուած էր: Նոյն արիւնարբու պարսիկ
արքան, ամէն հնարք ի դործ կը դնէր՝
զէնքով կամ նենդութեամբ՝ զրաւելու նաեւ
Հայաստանը, «այդ հին կուսածաղիկը ա-
րեւելեան ու արեւմտեան երկու մեծ տէ-
րութիւններու միջև»², հոն ալ բնաջինջ
ընելու քրիստոնէութիւնը և մազդեզանց
կրօնքը հաստատելու: Սակայն մեր թա-
ղաւորները, մերթ զէնքով, մերթ նենդու-
թեամբ, բայց մանաւանդ զիւանդիտա-
կան միջոցներով, յեցած ու դաշնակցած
Հոռովմէական - բիւզանդական կայսրու-
թեան, կը դիմադրէին պարսիկ անհամար
զուռներուն և հրոգաններուն, ինչպէս կը
կարդանք Փ. Բիւզանդի պատմութեան
մէջ³: Սակայն, դժբախտաբար, քանի մը
վատ, փառասէր ու դաւաճան նախարար-
ներ, - ինչպէս Մերուժան Արծրունի, Վա-
հան Մամիկոնեան և ուրիշներ, - զործիք
եղած պարսիկ արքային ձեռքը, մատնիչ
ու աւերիչ կ'ըլլային իրենց ազգին, հայ-
րենիքին ու կրօնքին. այնպէս որ հայ ազ-
գը՝ այդ շրջանին՝ շատ աւելի մարտիրոս-
ներ ու նահատակներ ունեցաւ ուրացող
հայ նախարարներուն ձեռքով՝ քան բուն

իսկ պարսիկներէն: Եւ սակայն Հայերը
համեմատաբար աւելի նուազ կրած են՝
քան Պարսկաստանի մէջ բնակող քրիստո-
նեայ ասորիները, որոնք երկար տարիներ
ամենէն աւելի վայրագ և քստմնելի տան-
ջանքներով նահատակուեցան, սոսկալի
բռնութեան և հալածանքի ենթարկուած⁴,
մինչեւ որ Շապուհ Բ և անոր ո՛չ նուազ
անդուծ եղբայրը Արտաշէր Բ մեռնելով,
արքունի դահլ բարձրացաւ Շապուհ Գ
(383 թուականին): Սա, աւելի խաղաղա-
սէր թագաւոր մը, իսկոյն զեսպաններ ու-
ղարկեց և խաղաղութեան դաշինք կուց
Մեծին Թէոդոսի հետ, զաղբեցնելով հա-
լածանքները և թոյլ տալով որ քրիստո-
նեայք ազատօրէն կատարեն իրենց կրօ-
նական պաշտամունքը: Ատով, եթէ ո՛չ
մշտապէս՝ զոնէ առժամեայ կերպով, փա-
րատեցաւ հալածանքին փոթորիկը, ան-
դորրութեան և յաջողութեան արշալոյս
մը ծաղեցաւ, ո՛չ միայն Շապուհ Գ. ի թա-
ղաւորութեան ժամանակ որ շատ քիչ
տեւեց՝ հազիւ հինգ տարի, 388 թուակա-
նին սպաննուելով մոզերէն, - այլ նաեւ
իրեն յաջորդ Վոսաթ Դ Կրմանին, որ նա-
խորդին քաղաքականութեան հետեւեցաւ,
և մինչեւ Յազկերտ Ա արքային թագաւո-
րութեան վերջին տարիները: Այս պարա-

1. «Պատմութիւն Հայոց». Դ. գլ. ԺԶ. էջ 125-126,
Վենետիկ. 1832.
2. Նեօլոգիքէ. «Պատմութիւն Սասանեան տէրութեան».
էջ 26. Վաղարշապատ. 1896.
3. «Պատմ. Հայոց». Դ. 127-163 էջերուն մէջ.
4. Այդ ահռելի տանջանքները մանրամասնօրէն կը
նկարագրէ Թէոդորոսոս Կիւրիոյ եպիսկոպոսը իր «Ե-
կեղեցական Պատմութեան» մէջ. V. 38 (Patrol. Grae-
ca. t. LXXII). - Նոյնը կը կարդանք նաեւ «Վիպա-
բանութեանց» Ա. հատորին մէջ, 1-2 էջ. «Եւ հրամայեաց
(թագաւորն) մոզուցն զբարեպաշտութեան դաւանողսն
ըմբռնել, և հատանել զոմանց զձեռս և զոտս, և զոմանց
զականջս և զունջս, և զոմանց զերկոսին աչսն խաւա-
րեցուցանել, և զոմանց... ի զլիւոյն մինչեւ ի լանջսն մոր-
թել. և զոմանս եղեգամբք ճեղքեալ զմարմինսն քանցէին.
և զոմանց զձեռս և զոտս կապէին և ճարպով օծանէին,
և ընկնուին ի խորափխտս զբոց, և արկանէին անդ մը-
կունս բազումս և արխս... որք ի քաղցոյն զկծեալք,
կրծէին զմարմինս սրբոցն»:

զաներուն մէջ լիովին խաղաղութիւն դր-
տաւ ասորի եկեղեցին, որ օգտուելով յա-
ջող և նպաստաւոր պայմաններէն, կրցաւ
վերջապէս վերակազմել իր դրեթէ քայ-
քայուած նուիրապետութիւնը, Սելեկիոյ
աթոռին վրայ բարձրացնելով Իսահակ
եպիսկոպոսը 399 թուականին, խորհրդով
ու աջակցութեամբ Մարութա եպիսկոպո-
սին, որ այն ատեն Տիգրոն կը գտնուէր՝
բիւզանդիոնի Արկադէոս կայսեր կողմանէ
ղրկուած՝ Յազկերտ Ա արքային դահակա-
լութեան առթիւ: Իսահակ բաւական ժա-
մանակ կրցաւ խաղաղիկ իր աթոռին վրայ
մնալ, սակայն քանի մը փառասէր և ապե-
րասան եպիսկոպոսներ, որոնք չէին ուզեր
կորսնցնել իրենց անկախ դիրքը և անսանձ
իշխանութիւնը, դանազան բաղբաղանքներ
յերբերելով Սելեկիոյ եպիսկոպոսին մա-
սին, ամբաստանեցին արքունիքին առջև,
և յաջողեցան մինչև իսկ դահլնկէց ընել
և բանտարկել տալ զինքը: Այդ ժամանակ-
ները (408ին) Տիգրոն կը գտնուէր դար-
ձեալ նշանաւոր Մարութա՝ եպիսկոպո-
սը, Բիւզանդիոնի Թէոփոս Բ կայսրէն զըր-
կուած պաշտօնապէս, իր գահակալութիւ-
նը ծանուցանելու համար Յազկերտ Ա ար-
քային: Այդ առթիւ է՝ որ Մարութա, ուղ-
ղակի պարսիկ արքային դիմելով, ո՛չ
միայն ազատեց եպիսկոպոսը բանտարկու-
թենէն, նաև Սելեկիոյ մէջ ընդհանուր ժո-
ղով մը դուժմարելու հրաման առաւ, քըն-
նելու և վերջացնելու համար կրօնական
վէճերը եւ խնդիրները:

Մարութա այնպիսի մեծ յարգանք մը կը
վայելէր պարսիկ արքունիքին մէջ, որ յա-
ջողեցաւ արքունի հրամանագիր մը հանել
տալ, որ « վերականգնին չքեղօրէն պե-
տական ծախքով, նոյն իսկ ոստանին մէջ,
բոլոր քանդուած տաճարները ու վանքե-
րը, ազատ արձակուին բոլոր բանտարկ-
ուած քրիստոնեաները, և կարենան քահա-
նայք ազատօրէն քարոզել ու կատարել ի-
րենց պաշտամունքը »: Յազկերտի սոյն
հրովարտակը՝ աննախընթաց յաջողու-
թիւն մ'եղաւ ասորի եկեղեցւոյն համար

Սասանեան պետութեան շրջանին, ինչ որ
եղաւ բոլոր քրիստոնէութեան համար՝
Մեծին Կոստանդիանոսի տուած հրովար-
տակը Միլանի մէջ 313 թուականին:

* * *

Սելեկիոյ ընդհանուր ժողովը դուժմար-
ուեցաւ 410 թուականին, նախագահու-
թեամբ Մարութայի, որուն մասնակցեցան
իրենց գրութիւններով ու խորհուրդներով
Միջագետքի և Արեւմտեան ասորի եկեղեց-
ւոյ բոլոր նշանաւոր եպիսկոպոսները, ո-
րոնց զւումն էր Անտիոքի Պորփիր պատ-
րիարքը, Եղեսիոյ Պակիդա եպիսկոպոսը,
ինչպէս նաև Ամիդի և Բերիոյ երկու Ա-
կակիոս եպիսկոպոսները և ուրիշներ, ո-
րոնցմէ ոմանք շատ մօտէն ծանօթ էին մեր
Ս. Սահակ Պարթեա կաթողիկոսին և Սուրբ
Մեսրոպ վարդապետին: Մարութայի խըն-
դանքով՝ Յազկերտ արքան ճեպընթաց
սուրհանդակով արքունի հրովարտակ մը
ուղղեց բոլոր մարդպաններուն, որ փու-
թան Սելեկիա յղել գաւառներուն եպիս-
կոպոսները: Ատկէ դուրս, թաղաւորը եր-
կու լիազօր իշխաններ կարգեց՝ ներկայ
ըլլալու ժողովին նիստերուն, — որոնցմէ
մին էր Խոսրով Յազկերտ՝ պարսիկ պե-
տութեան վզուրկ հրամատարը, և միւսը՝
Միհրշապուհ արքայետը, այն է՝ արքունի
ընտանեաց անդամ, — որոնք ամէն կարելի
նպաստ ու աջակցութիւն պիտի ընէին՝ որ
ժողովը կանոնաւոր կերպով կատարուէր
և անոր վճիռները ճշդիւ գործադրուէին:

1. Սոյն հոգևաւոր եպիսկոպոսը, նոյն իսկ ըստ ա-
սորի վկայաբանութեանց՝ հայ արիւն կը կրէր իր երակ-
ներուն մէջ, իր հօրը մայրը կամ հանին՝ Մարութա կոչ-
ուած՝ հայազգի քրիստոնեայ նախարարի մը գուստը
էր, ամուսնացած ասորի ազնուական քրմապետի մը հետ,
որ քրիստոնեայ դառնալով կոչուեցաւ Մարութա, այն
է՝ Տէր աշխարհիս: Անոր անդրանիկ որդին ունեցաւ սի-
րուն և շնորհալի մանուկ մը, որուն անունը մկրտութեան
ատեն դրուեցաւ Մարութա (մեծ հօրը անունը), որ յե-
տոյ քահանայ ու եպիսկոպոս ձեռնադրուելով, եղաւ մեծ
ու սուրբ Մարութա եպիսկոպոսը. « Վարք և վկայաբա-
նութիւնք սրբոց ». Բ. էջ 18. վ. նետիկ. 1874:

Այսպիսի բացառիկ շնորհք մը պարսիկ
արքային կողմէն կարելի չէ՝ ընծայել ու-
րիշ բանի, բայց միայն Մարութայի ջան-
քերուն և անոր հզօր ազդեցութեան թա-
ղաւորին մօտ, ինչպէս նաև իր անձնական
արժանիքին և մանաւանդ իր բարձր աս-
տիճանին և պաշտօնական դիրքին, իբր
նուիրակ կամ դեսպան բիւզանդիոնի կայ-
սեր: Ան հմուտ էր՝ ո՛չ միայն յոյն և ա-
սորի լեզուներուն՝ այլ նաև պարսկերենի.
տեղեակ էր հիմնապէս արեւելեան սովո-
րութեանց, ինչպէս նաև եկեղեցական ու
քաղաքական խնդիրներու, որով յաջողե-
ցաւ հաշտեցնել լիովին եպիսկոպոսներուն
յուզուած ողինքը և նպաստաւոր ելքի մը
յանգեցնել բոլոր վէճերը ու խնդիրները:
Կարելի չէ՝ երեւակայել թէ ան՝ իր անըստ-
գիւտ վարքով, իր աստուածարեալ ու վե-
հանձն հոգւով, ճարտար ու բանիւրուն
գործօնէութեամբ, և մանաւանդ բժշկա-
կան արուեստին հմտութեամբ, — որով
կրցաւ բժշկել պարսիկ արքան իր մէկ ան-
բուժելի կարծուած հիւանդութենէն և ա-
զատել արքայորդին՝ որ դիւահարութենէ
կը տանջուէր, զորոնք չէին կրցած բուժել
մոլերն իրենց բոլոր դիւթութիւններով ու
բժժանքներով, — ինչպիսի՝ գերմարդկային
և դրեթէ աստուածային էակի մը հմայքն
ունեցաւ և ամենամեծ յարգանքի առար-
կայ դարձաւ թաղաւորին, որ մոլերը
սաստիկ նախանձ ու ատելութիւն կը զգա-
լին եպիսկոպոսին դէմ: Այս առթիւ կը
պատմուի որ, երբ օր մը թաղաւորն ատ-
րուչան պացած էր կրակը պաշտելու, յան-
կարձ խորհրդաւոր ձայն մը լսուեցաւ կը-
րակին միջէն. « Դո՛ւրս վարեցէք այդ ամ-
բարիշտ թաղաւորը, որ աւելի կը մեծարէ
քրիստոնեայ եպիսկոպոս մը քան մոլե-
րը »: Թաղաւորը այլալլած պատմեց Մա-
րութայի սոյն դէպքը. ան ալ խորհուրդ
տուաւ, որ եթէ ուրիշ անգամ մ'ալ լսէ
նոյն ձայնը, փորել տայ կրակարանին տա-
կի հողը: Եւ իրօք, ուրիշ անգամ մ'ալ
կրկնուելով նոյն դէպքը, թաղաւորը ան-
միջապէս փորել տուաւ կրակարանին ներ-

քելի հողը, և տեսաւ հոն խոռոչ մը՝ ուր
մոլ մը ծածկուած էր: Ասոր վրայ զայ-
րացած՝ ջարդել տուաւ մոլերը:

Սելեկիոյ ժողովին առաջին դործն ե-
ղաւ, քննել Իսահակ եպիսկոպոսին և միւս
եպիսկոպոսներուն միջև յուզուած խնդիր-
ները, որոնց մէջ լիովին արդարանալով
Իսահակ, հանդիսապէս պետ և զլուխ
ձանչցուեցաւ պարսիկ պետութեան բոլոր
քրիստոնէութեան, կաթողիկոս կամ պատ-
րիարք տիրոջ տրուելով իրեն: Իսկ այն
եպիսկոպոսները, որ ըմբոստացեր ու հա-
կառակեր էին իրեն, դանազան պատիժ-
ներու ենթարկուեցան: Յետոյ ժողովը
ձեռնարկեց կանոնաւորել եկեղեցական
նուիրապետութիւնը, իւրաքանչիւր եպիս-
կոպոսներուն թեմերը որոշելով, անոնց
իրաւասութեան չափն ու պայմանները
ճշդելով, անոնց պարտականութիւններն
ու իրաւունքները մի առ մի գծելով, տեղի
չտալու համար ապագային ո՛ր և է հակա-
ճառութեանց ու թիրախացութեանց: Եւ
այսպէս, սահմանուեցաւ որ Քաջքարի ե-
պիսկոպոսը՝ յետ Սելեկիոյ պատրիարքին՝
ամենէն բարձր կարգն ու աստիճանն ու-
նենայ, իբր անոր փոխանորդը. ու երբ
պատրիարքը մեռնէր, ինքը պիտի վարէր
անոր թեմն ու իշխանութիւնը մինչև նոր
պատրիարքին ընտրութիւնը: Անուանեցին
յետոյ հինգ մետրապոլիտներ՝ գաւառնե-
րուն գլխաւոր քաղաքներուն համար, ո-
րոնց իշխանութեան տակ էին երեսունի
չափ եպիսկոպոսներ, — որոնց թիւը տա-
րիններ վերջը բարձրացաւ վաթսուին և
մինչև իսկ հարիւրի հասաւ, — որոշակի
ճշդուած անոնց իրաւասութեան սահման-
ները: Իսկ հեռաւոր նահանգներուն մէջ.
— ինչպէս էին Ադիաբեն, Խուսաստան,
Շօշաստան, — կային ուրիշ եպիսկոպոսներ՝
որոնք տիրացեր բռնացեր էին իրենց ա-
թոններուն, տեղական պարսիկ կուսակալ-

1. I. Labourt. «Le Christianisme dans l'Em-
pire perse», etc. էջ 89-90. վ. կայաբանութիւնք. Բ.
էջ 27-28:

ներէն, մարդպաններէն և արքունիքին ազդեցիկ անձինքներէ պաշտպանուած. վճռուեցաւ որ երբ մեռնէին անոնք, յաջորդներուն ընտրութիւնը պատրիարքը պիտի կատարէր իր ժողովով: Այս կերպով վերջացաւ առժամն հերձուածը: Սակայն կային տակաւին ուրիշ կարեւոր հարցեր ու խնդիրներ՝ լուսարանելու կարօտ, ուրիշ թերութիւններ ու զեղծումներ՝ կրօնական իրաց ու եկեղեցական դասին մէջ՝ որ պէտք է ուղղուէին ու բարեկարգուէին, և այսպէս շատ մը նախազգուշութիւններ՝ որոնք ապագային մէջ նոյնպիսի յուզումներու և հակառակութեանց առջեւ պիտի առնէին: Եւ սակայն այն բոլոր կարգերն ու կանոններն անբաւական եղան բոլորովին խաղաղելու և բարեկարգելու ասորի եկեղեցին, այնպէս որ Իսահակ կաթողիկոսին երկրորդ յաջորդին Եահարապետի ժամանակ (419-422ին), երբ արդէն Մարութ կնքած էր իր բեղմնաւոր և արդիւնալից կեանքը, — Ամիդի Ակակիոս եպիսկոպոսին աջակցութեամբ և նախադասութեամբ հարկ եղաւ ուրիշ ժողով մը գումարել Սելեկիոյ մէջ, աւելի ևս ամրացնելու համար պատրիարքին դերքը, որ կը սպառնար դարձեալ խախտիլ և նորանոր յուզումներու առիթ տալ:

Իսկապէս, շատ դժուարին պարագաներու մէջ էր՝ որ Իսահակ Սելեկիոյ պատրիարքական աթոռին վրայ բարձրացաւ, երբ Արեւելեան ասորի եկեղեցին, երկար տարիներէ ի վեր անդուլտ մնացած, բարոյական ու կրօնական թոհուրոհի առջեւ կը գտնուէր: Գաւառներուն մէջ եպիսկոպոսները բացարձակ տէր դարձած իրենց թեմերուն, ազատօրէն կը գործէին՝ ինչ որ իրենց անհատական շահերը կը թելադրէին, որով եկեղեցական բարեկարգութիւնը չափազանց թուլացած ու խանդարուած էր: Սրբազան կանոնները ոտնակոխ եղած, եպիսկոպոսներուն կամքն ու քմահաճոյքն էր՝ որ կանոն կ'ըլլար ամէն բանի: Ո՛չ միայն ո՛ր և է կապ կամ միութիւն չունէին իրարու հետ եպիսկոպոսներ

ըր, այլ յաճախ վէճ ու կռիւ էր մէջերնին, և միշտ նորանոր խնդիրներ կը յուղէին ոչինչ բաներու համար: Քահանայ կը ձեռնադրէին ո՛վ որ իրենց գիմէր, առանց քննելու անոնց ո՛չ արժանիքը, ո՛չ գիտութիւնը, ո՛չ ընդունակութիւնը և ո՛չ ալ տարիքը: Վեր ի վայր եղած էին ամենէն աւելի սրբազան իրերը, խորհուրդներուն մատակարարութիւնը, տօնական հանդէսները, ծովի ու պահեցողութեան պարտականութիւնները: Ո՛վ էր որ հսկէր կղերին վարուց, ընթացքին ու գործերուն վրայ: Եկեղեցիները թողուած, տուներու մէջ կը կատարուէին եկեղեցական պաշտամունք և արարողութիւնք: Եպիսկոպոսներէն ոմանք, որոնց հսկողութեան յանձնուած էր եկեղեցիներու և վանքերու գոյքերուն մատակարարութիւնը, բացարձակ տէր դարձած՝ կը ծախսէին դանոնք աղիկամի իրենց պէտքերուն, հաճոյքներուն և չըռայութեանց: Եւս աւելի քահանաները, սարկաւազները և ստորակարգ պաշտօնեաները կը թերանային իրենց ամէնէն կենսական պարտականութեանց մէջ. չատերը անտեղեակ ու անփոյթ իրենց աստիճանին պարտքերուն, տղէտ էին աստուածաբանական ուսմանց, և կային նոյն իսկ՝ որ անկարող էին կարգաւ սաղմոսները և աւետարանը: Կը յաճախէին անպատկառօրէն կապելաները և պանդոկները, ներկայ կ'ըլլային հարսանեկան և թաղմանական խրախճանքներուն և ուրիշ անպատշաճ հանդէսներու, կը միջամտէին

1. Այդ առնե մեռած էր Յակոբ Ա. և իրեն յաջորդած Վոսմ Ե, որ հազիւ թագաւորած՝ խզեց Բիւզանդիոնի հետ հաստատուած դաշինքը, սկսաւ հալածել քրիստոնեաները և Բիւզանդիոնի դէմ պատերազմ հռչակեց, որուն մէջ սաստիկ պարտութիւն կրելով, հազարաւոր պարսիկներ գերի ինկան Յունաց ձեռքը: Ամիդի Ակակիոս եպիսկոպոսը՝ ո՛չ միայն հաշտութեան միջնորդ եղաւ, այլ նաեւ դիւցազնական զոհողութեամբ զնեց պարսիկ գերիները, կերակրեց զանոնք և պարսիկ արքային զրկեց: Այս վեհանքն արարեց քրիստոնեայ եպիսկոպոսի մը՝ հիացուց թագաւորը, որ Տիգրոն կանչեց Ակակիոսը, զադրեցուց հալածանքը և ամէն շնորհներ ըրաւ քրիստոնեաներուն: I. Labourt. անդ էջ 101.

աշխարհիկ գործառնութեանց, փոխ կուտային ծանր տոկոսներով, ևն: Ի վերջոյ, կը կնքեմ խօսքս Ափրաատի կամ Զգօն պարսկին՝, — որ ականատես ու ժամանակակից էր, — համառօտ՝ բայց խիստ ու կծու խօսքերով. « Արեւելեան ասորի քրիստոնեայ եկեղեցւոյն մէջ, բաղմամբիւ էին հպարտները, նախանձորները, ազահները, սիմոնիականները և ամէն տեսակ անկարողութեամբ վարակուած անձինք », որոնք վայթակղութիւն կ'ըլլային ո՛չ միայն հաւատացեալներուն, այլ նոյն իսկ հեթանոսներուն: Այս եւ նման ապօրինի և անկարգ արարքներն ու զեղծումները ժողովականներուն ուշը դրաւեցին և ուղեցին թումբ մը կանգնել անոնց առջեւ, որ չչարունակեն, չճարակին ու չխանգարեն կրօնքին սրբութիւնը: Այդ նպատակով օրէնքներ ու կանոններ հաստատեցին իւրաքանչիւր թեմականներուն հսկողութեան յանձնելով, որոնք եթէ թերանային՝ մետրապօլիտներուն պարտքն էր ազդարարել, յանդիմանել և ի հարկին պատուհասել: Այդ օրէնքներէն ու կանոններէն կը դնեմ հոս մէկ քանին, որոնք կը նմանին մեր Ս. Սահակայ կանոններուն, ինչ որ ցոյց կու տայ՝ թէ այն ատեն երկու արեւելեան եկեղեցիներն ալ, հայն և ասորին, քիչ թէ շատ, յար և նման թերութեանց ենթակայ էին:

Ուստի վճռեցին.

1° Ամէն մէկ քաղաք մէկ եպիսկոպոս միայն ունենայ, որ անկարող ըլլայ թողուլ ըստ քիմս իր թեմը և ուրիշ պաշտօնակցի մը թեմը դրաւել:

2° Եպիսկոպոսի մը ընտրութիւնը պէտք է ըլլայ երեք եպիսկոպոսներու համաձայնութեամբ, որ պէտք է հաստատուի վաւառին մետրապօլիտին:

3° Ո՛ր և է ժողովրդապետութեան մէջ պէտք է մէկ եկեղեցի միայն ըլլայ, թեմի մը մէջ՝ մէկ եպիսկոպոս միայն, և դաւառին մէջ՝ մէկ մետրապօլիտ:

4° Բոլոր եպիսկոպոսներուն և մետրապօլիտներուն միակ պետն ու գլուխն է Սե-

լեկիոյ-Կոստանիոնի (Տիգրոնի) եպիսկոպոսապետը, որ բոլոր Արեւել. ասորի եկեղեցւոյն Պատրիարքի տիտղոսը կը կրէ:

5° Մետրապօլիտը՝ դաւառական փոխանորդն է Պատրիարքին, որուն պէտք է ծանուցանէ՝ ինչ որ իր իրաւասութեան տակ գտնուող եպիսկոպոսներուն մէջ պատահի: Իր պարտքն է՝ միջամտել անոնց մէջ ծագած վէճերուն ու խնդիրներուն, աղարարել և նոյն իսկ կշտամբել, երբ վանցառու գտնուին եկեղեցական կարգերուն և օրէնքներուն:

6° Եպիսկոպոս մը՝ իր թեմէն դուրս՝ չէ՛ կարող քահանաներ ձեռնադրել մերձաւոր գիւղերու կամ աւաններու համար:

7° Ո՛ր և է հերձուածի մ'առթիւ, երբ միեւնոյն քաղաքին մէջ երկու հաւասարապէս արժանաւոր եպիսկոպոսներ ըլլան, անոնցմէ մին կ'ընայ միայն կատարել եպիսկոպոսական աստիճանին պաշտամունքը, և միւսը կը յաջորդէ՝ երբ բնիկ եպիսկոպոսը վախճանի կամ ուրիշ թեմ մը փոխադրուի:

8° Եպիսկոպոսը բացարձակ տէր է իր թեմին սահմաններուն մէջ: Ինքն է որ պիտի հսկէ ու վարէ եկեղեցական ստացուածներուն ու վանական կալուածներուն մատակարարութիւնը: — Մայր եկեղեցւոյն մօտ կը կառուցուէին դպրոցներ, դրատուններ և հիւանդանոցներ. սոյն բարեգործա-

1. Ափրաատ կամ Զգօն պարսիկ՝ նախ վանահայր ասորի վանքի մը և վերջը եպիսկոպոս եղած, իր բնիկ անուամբ կը յիշուի նաեւ մեր Բիւզանդի պատմութեան մէջ, հետեւեալ խօսքերով. « Զայնու ժամանակաւ խաղաց զնաց մեծ եպիսկոպոսն (մօրնացւոյ) ... որում անուն Յակոբ, փոխանակ ազգաւն պարսիկ կոչէր ». (Ա. զար. զԺ. Ժ. էջ 23): Բիւզանդի այս խօսքերուն մէջ վրիպակ մը կայ. « որում անուն փոխանակ ազգաւն պարսիկ կոչէր », պէտք է ուղղել. « որում անուն փոխանակաւ Զգաւն (Զգօն) պարսիկ կոչէր »: Եւ իրօք, Զգօն պարսիկն անունը Յակոբ էր, և իր 22 ճառերը՝ Յակոբ Մօրնացւոյ կ'ընծայուէին, ինչպէս նաեւ իր ըրած ինչ ինչ հրաշքները: — Տե՛ս « Մատենադարան Հայկ. Թարգմանութեանց նախնեաց ». 2. Գարեգին Զարբ. էջ 20-36. Վեհտիկ. 1889:

2. Labourt. էջ 24-25.

կան հաստատութիւնները պէտք է մատակարարուէին եկեղեցեաց մէջ հաւաքուած դրամներով, տասանորդներով, բերքերուն երախայրիքներով, և առանձնականներուն տուած նուէրներով կամ կտակներով: Եպիսկոպոսը ասոնց համար յատուկ մատակարարներ պէտք է ունենայ, որոնց վրայ պիտի հսկէ խստիւ:

9° Ամէն եպիսկոպոս պէտք է իր թեմին մէջ յատուկ քորեպիսկոպոս մ'ունենայ, որ հսկէ գիւղերուն ժողովրդապետութեանց վրայ: — Տարիներ վերջը քորեպիսկոպոսներուն ստորակարգեալ այցելուներ դերուեցան, որոնք աւելի ուշ քորեպիսկոպոսներուն տեղը բռնեցին:

10° Ամէն եպիսկոպոս պէտք է թեմին մէջ Սարկաւագապետ մ'ունենայ, ամենէն գլխաւոր ու կարեւոր անձնաւորութիւնը թեմական կղերին, որուն պաշտօնը պիտի ըլլայ « հոգալ աղքատները, ընդունիլ ու խնամել հիւրերը, ուղղել վայելչօրէն եկեղեցւոյ պաշտօնեաները և պաշտամունքը »: Ինքն է՝ որ պիտի որոշէ եկեղեցւոյ մէջ ընթերցողները ու երգմանցիները, պիտի սահմանէ շարաթուան մէջ կատարուելիք պաշտամունքը և արարողութիւնները, ինչպէս Մկրտութեան խորհուրդը, սուրբ սեղանին ծառայութիւնը, տաճարին մաքրութիւնը և յաղարումը, ևն: Ինքն է՝ որ պիտի հաշտեցնէ կղերականներուն և աշխարհականներուն միջև յուզուած վէճերը ու խնդիրները: Միով բանիւ, ան պիտի ըլլայ եպիսկոպոսին աջ բազուկն ու լեզուն:

11° Քահանաները ու սարկաւագները պէտք են ամէն եռանգեամբ ու խնամքով կատարել իրենց պաշտօններն ու պարտականութիւնները, քաղցրութեամբ ընդունիլ ապաշխարողներն և հրահանգել զիրենք:

12° Չեն կրնար երեսուն տարեկանէն առաջ քահանայ ձեռնադրուիլ, և ձեռնադրութեան արարողութիւնը պէտք է եկեղեցւոյ մէջ կատարուի և ո'չ անսուրբ տեղեաց մէջ:

13° Բոլոր թեմերուն մէջ՝ մի և նոյն օրը պէտք է կատարուին գլխաւոր տօները:

14° Խստիւ պէտք է պահուին Քառասնորդաց և միւս օրերուն պատուիրեալ ծոմերը ու պահքերը:

15° Ս. Պատարագի խորհուրդը պէտք է մատուցուի միակ սեղանի մը վրայ:

16° Հաւատացեալներուն (նոյն իսկ իշխանական կամ ազնուական ընտանեաց) տուններուն մէջ պէտք է՝ կատարուին ո' և է եկեղեցական պաշտամունք կամ արարողութիւններ:

17° Բոլոր եկեղեցականները ամենախիստ զգուշութեամբ պէտք է անցընեն իրենց կեանքը ու վարքը: Արդիւրեւ, է անոնց՝ յաճախել կապելաները ու պանդոկները, ներկայ ըլլալ ու մասնակցիլ հարսանեկան ու թաղմանական խրաձանքներու, ինչպէս նաև աշխարհականներուն գործերուն:

18° Խստիւ արգիւրեւծ է կղերականներուն՝ փոխ տալ տոկոսով կամ վաշխով, միջնորդ, մատակարար կամ փաստաբան ըլլալ աշխարհիկ գործառնութեանց մէջ:

19° Չեն կրնար ո'չ քահանայ և ո'չ ալ սարկաւագ ձեռնադրուիլ անոնք, որ չեն գիտեր Ս. Գրոց վարդապետութիւնը ու տեղեակ չեն աստուածաբանական ուսմանց:

20° Անոնք որ չեն կրնար վարժութեամբ կարդալ Սաղմոսները, չեն կրնար և ո'չ իսկ դպիւր ըլլալ:

Այս եւ նման կանոններով կը յուսացուէր՝ գոնէ ժամանակուան մը համար՝ ուժեղ թումբ մը կանգնած ըլլալ եկեղեցական պառակտումներու և անկարգութեանց հոսանքին դէմ, մանաւանդ երբ հօր ցնցում մը տեղի ունեցաւ, գլխաւորապէս Սեբեկիոյ կղերին և ժողովրդեան մէջ, և խրախուսիչ հեռանկար մը կը պատկերանար ամենուն, տեսնելով քրիստոնեայ կրօնքին հսկայօրէն աճումը: Եւ իրապէս, բաղմամբիւ աւագ պաշտօնեաներ, վարժամ ու պատուաւոր իշխանա-

ղոններ, մողեր և մողպետներ, — ինչպէս Միհրչապուհ, Որմզդան, Սայէն և ուրիշներ, թողլով մաղղեղանց կրօնքը՝ ճշմարիտ քրիստոնեաներ դարձան: Այդ ժամանակ է՝ որ քրիստոնեաներէն ոմանք այնպիսի չափազանց նախանձալուրդութիւն մը ցոյց տուին և յանդուգն քայլեր առին պարսիկ կրօնքին դէմ, — ինչպէս Հաշուանունով քահանայ մը՝ եկեղեցւոյ կից դռնուած ատրուշան մը քանդեց ու այրեց, — որ Յաղկերտի բարի տրամադրութիւնը բողոքովին փոխուեցաւ, և մողերէն գրգռուած ու կեանքը վտանգի մէջ տեսնելով՝ բուռն հալածանք մը հանեց քրիստոնեաներուն դէմ, և այդ առթիւ է որ նահատակուեցան դռն չարչարանքներով Որմզդան, Սայէն, Բենիամին սարկաւագ և ուրիշ շատեր:

Իսահակ պատրիարքը 410ին վերջերը կնքեց իր կեանքը, և իրեն յաջորդեց Ահայի, լաւ տեսնուած արքունիքին մէջ, այնպէս որ հաշտարարի դեր կատարեց Յաղկերտի և անոր եղբօր մէջ՝ որ Պերսիս նահանգին կառավարիչ կամ փոխարքայ էր: Բայց աւելի քան զինքը նշանաւոր ու գործօն դեր մը կատարեց Եհաննա, 415ին պատրիարք ընտրուած, որ Յաղկերտէն Բիւղանդիոն ղրկուեցաւ Թէոդոս Բ կայսեր (417-418ին), երկու պետութեանց մէջ ամրացնելու խաղաղութիւնը և հաշտութիւնը: Ի դարձին մեծամեծ ու թանկազին նուէրներ բերաւ, որոնցմով չքեղացուց ու ճոխացուց Սեբեկիոյ մայր եկեղեցին: Երեք տարի վերջը, երբ Վուամ Ե դահ բարձրացած էր, Թէոդոս կայսրը Պարսկաստան ղրկեց Ամիդի Ակակիոս եպիսկոպոսը, արքային գահակալութիւնը չնորհաւորելու և քրիստոնէութեան դէմ հալածանքը դադրեցնելու: Վուամ Ե մեծ հաճոյքով ու երախտագէտ սրտով ընդունեցաւ Ակակիոսը, իր մեծասիրտ ու վիհանքն բարութեան համար, որ հազիւ քանի մ'ամիս առաջ՝ 7000 պարսիկ զինքներ ղնելով Յոյներէն՝ իր եկեղեցւոյն դրամով ու գանձով, Արեաց արքային ղրկած էր:

Թագաւորին այդ բարի տրամադրութենէն օգտուելով Ակակիոս, ո'չ միայն յաջողեցաւ հալածանքը դադրեցնել, այլ նաև Սեբեկիոյ մէջ ժողով մը գումարել տուաւ ի նպաստ ասորի եկեղեցւոյն ու Եհաննա պատրիարքին, պաշտպանելու համար զինքը իր ընդդիմադիր եպիսկոպոսներէն, ու միանգամայն Սեբեկիոյ նախկին ժողովին կանոնները վերահաստատելու ու նորեր աւելցնելու ժամանակին պահանջներուն համաձայն:

Եհաննա յաջորդեց Դադիչոյ, որուն պատրիարքութիւնը տևեց 35 տարի (421-456), հակառակ որ իր պաշտօնը ըսկրաւ փոթորկալից յուզումներու մէջ: Պատրիարք ընտրուեցաւ՝ Խորասանի Սամուէլ անունով եպիսկոպոսի մը առաջարկութեամբ, որ Վուամ Ե արքայէն շատ յարգուած էր, իր երկիրը (Խորասանը) պաշտպանած ըլլալով բարբարոսներուն յարձակումներուն դէմ իր իսկ ուժերով: Դադիչոյ հազիւ թէ ընտրուած, իրեն դիմադիրներ ունեցաւ զանազան եպիսկոպոսներ, որոնց զլուխն էր Որմզդարտաշիր քաղաքին եպիսկոպոսը, բուռն ու աղղեցիկ անձնաւորութիւն մը, որ չէր ուզեր ձանձնալ նոյն իսկ Սեբեկիոյ աթոռին առաջնութիւնը: Այս ըմբոստ եպիսկոպոսները բողոքեցին թագաւորին և արքունիքին, զանազան ծանր զրպարտութիւններ ընելով Դադիչոյի մասին, և ի վերջոյ բանտարկել տուին թագաւորին հրամանով, սակայն Թէոդոս Բ կայսեր ղեկավարներուն միջնորդութեամբ ազատեցաւ: Հրաժարեցաւ նախ իր պատրիարքութենէն, բայց ի վերջոյ հեղինակաւոր եպիսկոպոսներու միջամտութեամբ յանձնառու եղաւ: Առաջին տարիէն իսկ ցոյց տուաւ իր ղեկանադէտի տաղանդը, երբ

1. Վկայաբանութեանց մէջ Արքա եպիսկոպոսին կ'ընծայուի այս արարքը, որուն հրամայեց Յաղկերտ Ա՝ որ շինէ ատրուշանը, բայց ան մերժելով բացարձակապէս՝ նահատակուեցաւ:

2. I. Labourt, էջ 99-103.

իրեն համաժողովուրդային համա-
ձայնութեամբ՝ սահմանել տուաւ ժողովի
մը մէջ, որ « Սեւեկիոյ պատրիարքական
աթոռը բացարձակօրէն անկախ ու ազատ
պիտի ըլլայ Արեւմտեան ասորի եկեղեցւոյ
Հայրերէն »: Ասոր մէջ՝ իր անձնական
փառասիրութենէն զատ՝ քաղաքական կէտ
մ'ալ կայ, այն է՝ թէ Պարսկաստանի քը-
րիստոնեաները (Ասորի եկեղեցին) բնաւ
դաշնակից չեն Հռովմայեցւոյ (Բիւզան-
դիոնի) կայսրութեան — ինչպէս կը կար-
ծուէր ընդհանրապէս, և ո՛չ ալ երգուեալ
թշնամի պարսիկ արքային կամ պետու-
թեան: Նոյն որոշումը այն նպատակով
հետեանքն ունեցաւ, որ ա՛յլ ևս ընդհա-
նուր հալածանք տեղի չունեցաւ Պարս-
կաստանի քրիստոնէից դէմ, ինչպէս եղաւ
Շապուհ Բ-ի հալածանքը, և Բիւզանդա-
կան յոյն կայսրութեան դէմ պատերազմ-
ները՝ ա՛յլ ևս պարսիկ-ասորի քրիստո-
նեաներուն դէմ հալածանքի կամ հակառա-
կութեան առիթ չտուին: Եւ սակայն, հա-
կառակ այս բոլոր միջոցներուն ու ջան-
քերուն, Դադիւշոյի պատրիարքութիւնը՝
Վոսաթ Ե ու Յազկերտ Բ թագաւորներուն
ժամանակ՝ շատ խաղաղ չանցաւ: Ներսէս՝
չփոթութիւններ, յուզումներ ու երկպա-
ռակութիւններ, և դուրսէն՝ մասնակի հա-
լածանքներ, թշնամութիւններ, ևն, թոյլ
չտուին հոգեւոր պետին՝ հակառակ իր
գիւտնադէտ ու խոհեմ ընթացքին՝ հան-
գարտ սրտով վարելու իր արդէն ծանր
պաշտօնը:

Թոյլ տրուի ինծի հոս քանի մը խօսքով
բացատրել թէ 388-438 տարիներու ըն-
թացքին, — որ մեր Ս. Սահակ Պարթևի
կաթողիկոսութեան շրջանը կը կազմէ, —
ինչ վերաբերում ունեցած են իրարու հետ
Հայ և Արեւել. ասորի եկեղեցիները:

* * *

Հայ եկեղեցին, իր հաստատուելէն ի
վեր, աւելի ասորական ազդեցութիւն կը-
րած է քան յունական, նոյն իսկ Ս. Լու-

սաւորչի օրով և իր յաջորդներուն ժամա-
նակ, այնպէս որ՝ հայ տառերու գիւտէն
առաջ՝ ասորի լեզուով կը կատարուէին
մեր մէջ բոլոր կրօնական պաշտամունք ու
արարողութիւնք: Փ. Բիւզանդ. պատմիչը
հրաշալի էջեր նուիրած է Հայաստանի մէջ
ապրող ու գործող ասորի սուրբերուն,
ինչպէս են՝ Դանիէլ ասորին, Տարօնի
« սուրբ մեծ քրիստոնեայոսն՝ այր սքան-
չելի »¹, և անոր աշակերտը Շաղիտա,
նոյնպէս ասորի, և աւելի հրաշագործ քան
իր վարդապետը²: Դարձեալ, հայ գրերու
գիւտին առթիւ ու վերջը, ասորի նշանա-
ւոր եպիսկոպոսներն եղան, Ակակիոս,
Պակիդա, Բարուլաս և ուրիշներ, որոնք
եղբայրաբար ընդունեցան, պատուեցին և
ամէն կարելի գիւտութիւններ ընծայեցին
Ս. Մեսրոբի: Նկատելի է դարձեալ, որ
երբ Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոբ ձեռք դար-
կին հայ գրականութեան հիմը դնելու,
ո՛ւր գրեցին իրենց քաջազոյն աշակերտ-
ները՝ Եղիշիկ և Յովսէփ Պաղնացին՝
թարգմանութեան նախափորձն ընելու,
եթէ ո՛չ Եղեալա « գի յասորական բար-
բառոյն գնացին Հարցն սրբոց զաւանդու-
թիւն Հայերէն գրեալս դարձուցեն »:
Ասոնք արդէն կը հաւաստեն թէ ի՛նչ սէր,
յարդանք ու հիացում ունէին մերիները
ասորի Հայրերուն հանդէպ, և ի՛նչպէս
սերտ ու մտերմական էր առնչութիւնը
Հայ և Ասորի եկեղեցիներուն մէջ: Սակայն
հոս ասորի ըսելով՝ կը հասկնամ Արե-
ւմտեան ասորի եկեղեցին. մինչ անդին,
Արեւելեան ասորի եկեղեցին պարսիկ գեր-
իշխանութեան ներքեւ, կ'անդիտանայ կար-
ծես բոլորովին, թէ իրեն մերձաւոր, ի-
րեն դրացի ուրիշ արեւելեան եկեղեցի մը
կայ, աւելի հին և աւելի փառաւոր ան-
ցեալ մ'ունեցած: Սակայն նոյն համեմա-
տութեամբ մեր Հայ եկեղեցին ալ կ'անդի-

1. I. Labourt. էջ 124-125.
2. Պատմ. Հայոց. էջ 36-37.
3. Անդ. էջ 219-220.
4. Կորին. էջ 32-33.

տանայ կարծես Ասորի եկեղեցւոյ մը դո-
յութիւնը, իրմէ ո՛չ շատ հեռու, նոյն իսկ
Տիգրանի մէջ կամ մօտիկ, ուր յաճախ
կ'երթային հայ թագաւորներ ու նախա-
րարներ քաղաքական պատճառներով. և
սակայն մեր Ե դարու պատմիչներուն մէջ
չենք գտներ ո՛ր և է դոյզն յիշատակութիւն
անոր մասին: Ղ. Փարպեցին որ կը պատմէ
Սահակ Պարթևի երթը Տիգրոն, ուր ան-
չուշտ ամիսներով մնաց, և մանաւանդ
վերջին անգամ (428ին) Վոսաթ է արքայէն
կանչուիլը, — ուր մեր Արտաշէս Դ թագա-
ւորը զահրնկէց եղաւ և Ս. Սահակ ալ կա-
թողիկոսութենէն զրկուեցաւ, և հոն մնաց
2-3 տարի, — բնաւ չի յիշեր թէ այդ առթիւ
ունեցա՞ւ ո՛ր և է ծանօթութիւն Սեւեկիոյ
կամ Տիգրանի հոգեւոր պետին կամ եպիս-
կոպոսներուն հետ, ո՛ւր և որո՞ւն հիւր
եղաւ, ի՞նչպէս անցուց իր աքսորի տարի-
ները, միայնակ, լքուած ամենէն: Եւ սա-
կայն ինքը՝ մեծօրի ու խիղախ իր արդար
գաւթին վրայ, կրցաւ ո՛չ միայն ըմբերա-
նել իրեն ու հայրենիքին թշնամիներուն
ապերասան բերանները, հերքել այն բոլոր
չողմող խճճանքերն ու յերիւրանքները,
այլ լիովին արդարացուց ինքզինքը ու ի-
րենները: Բայց ի՛նչ օղուտ, երբ Վոսաթ
ընենք: Բայց ի՛նչ օղուտ, երբ Վոսաթ
Գոռ ու իր արքանեակները վճուր էին
արդէն տապալել հայ արքունի դահլ,
զրկել հայ եկեղեցին իր քաջ հովուապե-
տէն, ու պարսիկ նահանգի մը վերածել
Հայաստանը:

Կ'ենթադրեմ ես ու գրեթէ փստահ եմ,
որ երբ ստիպուած կ'ըլլար Ս. Սահակ Տիգ-
րոն երթալու, տեղւոյն պատրիարքն ու
եպիսկոպոսները կ'երթային իրեն այցե-
լութեան, ծանօթ ըլլալով իրենց՝ այնպի-
սի պատկառելի անձի համբաւը, որ իր
արժանիքով, իր յունական բարձր կրթու-
թեամբ և ուսմամբ, իր աստուածաբա-
հոգւով ու վարչական մեծ կարողութեամբ
զրաւած էր հիացումը յոյն և արեւմտեան
ասորի եպիսկոպոսներուն: Ադիլ դուրս,
յաջողած էր ան՝ քաղաքական այնպիսի
գեղարարական պայմաններու մէջ՝ մեծազոյն

փայլ մը ու պայծառութիւն տալ հայ եկե-
ղեցւոյն, որուն նմանը չի յիշուիր մեր
պատմութեան մէջ:

Ի՛նչպէս ուրեմն բացատրել մեր Ոսկե-
դարի պատմիչներուն լուծութիւնը Պարս-
կաստանի ասորի եկեղեցւոյ մասին և ին-
չո՞ւ այնքան խիստ վերապահում և զգու-
շաւորութիւն երկու դրացի արեւելեան ե-
կեղեցիներու մէջ:

Պէտք է ըսել որ՝ Ս. Սահակ իր հայրա-
պետութեան առաջին օրէն իսկ լաւ տես-
նուած չէր պարսիկ արքունիքէն, իբր ան-
հրաման կամ յանդէտս Վոսաթ Կրման ար-
քային՝ կաթողիկոսական դահլ բարձրա-
ցած մեր Խոսրով Դ թագաւորէն. եւ յե-
տոյ՝ Ս. Սահակի տոհմը, ևս աւելի իր
անձը, չափազանց յունասէր ու ջերմ կու-
սակից կը նկատուէր Հռովմէական քաղա-
քականութեան, ինչ որ փառնու մը կամ խո-
չընդակ մը կը համարուէր պարսիկ պե-
տութեան: Այս կէտը շատ լաւ բացատր-
ուած է Ղ. Փարպեցւոյ գրքին մէջ³, դա-
նազան առիթներով, ուսկից կ'իմանանք
թէ մեր քանի մը դաւաճան նախարարնե-
րուն ձեռքը դէնք մ'եղած էր՝ Սասանեան
արքունիքին առջեւ վարկարեկ ու կասկա-
ծելի ընել մեր թագաւորներն ու կաթո-
ղիկոսները, իբր կուսակիցներ յոյն կամ
հռովմէական պետութեան: Սոյն վախն ու
կասկածը շատ աւելի կը ծանրանար Սե-
ւեկիոյ կամ Տիգրանի ասորի եկեղեցւոյ
պետերուն ու եպիսկոպոսներուն վրայ,
որոնք աւելի մօտիկ պարսիկ արքունիքին՝
խստիւ լրտեսուած էին, որով ամէն կա-
րելի զգուշաւորութիւն կ'ընէին օտարնե-
րէն, նոյն իսկ իրենց ցեղակից ու կրօնա-
կից ասորիներէն, որոնք Սասանեան պե-
տութենէն դուրս կ'ապրէին: Այդ մտայ-
նութեամբ է՝ որ Սեւեկիոյ Դադիւշոյ
պատրիարքը անկախ ու ազատ վճռեց իր
աթոռը Անտիոքի պատրիարքութենէն և
Արեւմտեան Հայրերէն, ինչպէս ըսինք,

1. Ղ. Փարպեցի. Պատմ. Հայոց. էջ 50-1. 342.
344-5.

որով ո՛չ միայն յաջողեցաւ սիրաշահիլ պարսիկ արքան, այլ նաեւ աղատել իր քրիստոնեաները ապաղայ հալածանքներէն: Այդ նպատակով է դարձեալ որ Հայ եւ Ասորի եկեղեցիները Սասանեան պետութեան ներքեւ, ամէն զգուշութիւն կ'ընէին ո՛ր եւ է չափազանց մտերմական ցոյցերէ իրարու հանդէպ, որ կրնար կասկածներ տալ պարսիկ արքունիքին, քաղաքական

դաւադրութիւններ տեսնելով քրիստոնէական մաքուր սիրոյ եւ միութեան մէջ, ինչ որ մեծագոյն ոճիրն էր պարսիկ քաղաքականութեան համար: Ահա՛ միակ ու գլխաւոր պատճառը՝ Հայ եւ Արեւել. ասորի եկեղեցիներուն իրարու հետ այնքան ըզգուշաւոր ու վերապահեալ վարմունքին:

Հ. Յ. Թորոսեան

Մ. ԿԱՂԱՆԿԱՏՈՒԱՅԻՆ

Կ'ԱՊՐԷՐ Է ԴԱՐՈՒՆ

Առ Ուս. Ն. Աղոնց

Բազմավիպի տարւոյս առաջին պրակին մէջ, ընդունելով քննադատիցս հրաւերը, պատասխանած էի՝ լեզուական հարցերու մասին՝ ինչ որ պատշաճ թուած էր ինձ: Իմ « անխոհեմ ելոյթս » վրդոված էր անոցմէ զԱ. Չօպանեան, որմէ խնդրած էր նա եւ զգուշանալ բանասիրական ասպարիզէն՝ որ իրեն համար շատ մառախւապատ էր: Պարոնը փութացեր հաստատեր էր այդ համոզումս, կոչ ուղղելով « բաղմահմուտ բանասէր » Ուս. Ն. Աղոնցի, եւ հրատարակելով Անահտի մէջ (թիւ 1-3) անոր պատասխանը կամ « կարծիքը », որ ըստ նկարչական բացատրութեան նոյն խմբագրին՝ « օգը կը հանէր Կաղանկատուային է դարու հեղինակ հռչակելու Հացունիական վիպաշունչ դատանքը »: Չօպանեան բանասիրութեան փշերուն վրայ ոտտոտելու պահուն անգամ չի մոռնար ցուցնելու՝ թէ իւր թեւերը զրազիտի յատուկ են, սաւառնող դէպ ի վեր՝ եւ ոչ դէպ ի խոր:

Հիմնուելով Աղուանից պատմչին վրայ, զոր է դարուն դրած էի, եւ որուն ծանօթ էր թորենացին, եւ յեցած նա եւ ուրիշ փաստերու, մեր պատմահայրը տարած նստուցած էի իւր բնիկ Ն դարու մէջ: Իմ

այս վարման դէմ ծառացած էր Չօպանեան, եւ ծառացուցած զԱղոնց եւս. միանգամայն վկայելով՝ թէ իւր « ողբացեալ բարեկամը Գառնիկ Ֆնտղեան » ալ՝ յետ կարգալու իմ գրութիւնը, հաղորդեր էր իրեն՝ թէ Կաղանկատուային մէջ իմ « դտնել կարծած փաստին խախտութիւնը ցոյց պիտի տար » (նախ քան զԱղոնց): Եթէ մեք այլ եւս չպիտի կարենանք օգտուիլ այդ ցուցատուութենէն, իւր բարեկամին դիտաւորութիւնն ինքնին արդէն բաւական է եղեր Անահտի խմբագրին՝ հարցը լուծուած վերջացած նկատելու: Անշուշտ. ամէն մարդ տէր է իւր մտաց ու զգացմանց. եւ ես հօգ աններող մը չեմ քննադատներուս՝ ինչպէս իրենք ինձ են:

Պարոնը դեռ նոր զգացած քննադատութեան կարեւորութիւնը մեր անցելոյն լուսարանութեան համար, յառաջ կ'երթայ՝ զիս « հայ բանասիրութեան աւանդամուրհներուն » մէջ դասելու չափ. ինք որ քանի մը տարի յառաջ եկեղեցապատմական խնդրոյ մը քննութեան մէջ աւանդութիւնը պատմութեամբ փոխանակելուս պատճառաւ՝ ինձ վերադրած դերն զղեցած, թթու դատախազներէն մին եղաւ: Ուրախ եմ իւր դարձի գալուն եւ զիս ալ

դիւրուն համար, փոյթ չէ իւր աչքերը չըհասնին զանազանէլ քննադատութեան իրական սահմաններն երեւութականներէն: Եւ եթէ բանասիրութեան ոչ մէկ օգնւտ չի բերեր, բայց անկասկած գրական գեղեցիկ կտոր մ'է իւր հետեւեալ վճռականն ալ. « Ճշմարիտ գիտուններուն համար այսօր վերջնապէս որոշ է՝ որ թորենացին Ն դարու հեղինակ չէր կրնար ըլլալ. կը մնայ միայն ճշդել՝ թէ ո՞ր դարուն ապրած է եւ իր դործերն արտադրած. է՞, Ը՞ թէ Թ՞ դարուն. այս մասին դեռ վէճ կայ »: Միայն թէ պարոնը չէ անդադարած՝ որ այդ « ճշմարիտ գիտուններուն » իւրաքանչիւրը « վերջնապէս » ճշդեց ալ անոր ապրած դարը, հերքելով միւս « ճշմարիտ գիտուններուն » ճշգրտմանը: Եւ ինքն եւս կը վկայէ՝ թէ « դեռ վէճ կայ » եւ թէ « կը մնայ ճշդել »: որպէս զի համոզուինք՝ թէ իւր ըմբռնած « ճշմարիտ գիտութիւնը » մինչեւ ուր կը հասնի. եւ թէ իւր « վերջնապէս » չի տարբերի միւս գիտնոց « վերջնապէսներէն »:

Թողունք զինք եւ անցնինք Աղոնցի, որոյ յօդուածը՝ կամ լաւ եւս « նամակն » առջեւ է: Կը տեսնեմ հօն յեղեղուած իմ անունը. վերնադրին մէջ հանդիսապէս, եւ ներսը՝ շատ անգամ: Կը յայտարարուի՝ թէ ես « աշխատում եմ » այլոց հակառակ ուղղութեամբ, եւ աշխատութիւնս « ապարդիւն դործ » է յաջս իրեն. եւ « ի դուր եմ վատնում իմ պերճախօսութիւնն » ի նպաստ թորենացւոյն հնութեան: Կաղանկատուային ժամանակի մասին եւս « իմ տեսակէտը հիմնաւոր չէ ». տեսակէտ՝ յորում ես « շարունակում եմ կըրկնել ինչ որ Զարպանալեան գրել է գրեթէ մի դար յառաջ », գնելով զայն նոյնպէս է դարուն: Եւ Աղոնց կը բռնէ անոր այդ տեսութիւնը, վճռականօրէն կը հերքէ զայն, եւ անոր հետ նա եւ զիս:

Այսպէս կը լցնեմ ես իւր յօդուածը ծայրէ ի ծայր. կը քանդուին համոզումս ու փաստերս, կամ ըստ Չօպանեանի տարփողման՝ « օգը կը հանուին »: Եւ տարօրի-

նա՛կ բան, չկան անոր մէջ՝ ոչ գրութիւնս, ոչ տեսութիւնս, ոչ փաստերս. ես զլիսովին բացակայ եմ անտի: Եւ Աղոնց կը պայքարի օգին հետ, « օգը կը հանէ » օգն իսկ. եւ Չօպանեան նոյն օգին կը նայի ու կը զմայլի անոր փայլէն: Չեմ հաւատար աչքերուս. եւ զարմացած՝ կը դառնամ կը նայիմ Անահտի ճակատին: Թըւական՝ « Յունուար-Ապրիլ »: Իսկոյն կը զգամ՝ թէ այդ շրջանին կը հանդիպէր բարեկենդանը. եւ կը համոզուիմ՝ թէ Անահտի մէջ ուղուեր էր խորթական կատակերգութիւն մը ներկայացնել անոր ընթերցողաց: Կատակերգութիւն բանասիրութեան մէջ: Այո՛, մեր քով ամէն ինչ ներելի է. կը բաւէ որ հասնի նպատակին: Բայց այս պահուս՝ ուր կը գրեմ՝ շատ հեռի ենք բարեկենդանէն. եւ ես լըջօրէն պիտի պատասխանեմ Աղոնցի, այս յոյժ կարեւոր խնդրոյս վերջնական լուծումը տալու փափաքով:

Ի՞նչ էր իմ դրածը՝ զոր Աղոնց հերքեց առանց տեսնելու: Համոզուած՝ թէ բանասիրութեան մէջ շատ խօսիլը՝ տեսութեանց ու փաստերու տկարութիւնը կը հաստատէ, թորենացւոյն նկատմամբ համոզումս յայտնելու համար՝ ընտրած էի բանախօսութեան մ'ամփոփ սահմաններն՝ ազգային տօնախմբութեան մ'առթիւ: Եւ կուռ ձեւով մը կոչած եւ մի առ մի ջրած էի մեր պատմահօր ախոյանից քմահաճ դատաստանները. ինչպէս եւ Աղոնցի նախասիրած ապացոյցները, որ են՝ պատմըջին օգտուելի Սեղբեստրոսի վարուց է դարու հայ թարգմանութենէն, որ հօգորդոյն փաստը կը համարուի՝ զայն հեռացրնելու Ն դարէն. եւ ենթադրեալ հակառակութիւնը Մամիկոնէից դէմ, որ կը ստիպէ իւր քննադատները զայն գէթ Ը դար տանիլ. որպէս թէ անսիրելութեան զգացումն առաջին անգամ այդ դարու մարդոց մէջ ստեղծուած լինի:

Այդ նեղմտութիւններէն ազատած զԹորենացին ու տարած գետեղած էի իւր բնիկ ժամանակին մէջ, փաստելով զայն յիշա-